

ВІДГУК

офіційного опонента доктора історичних наук

Любові Миколаївни ЖВАНКО

на дисертацію Ольги Олександрівни НІКОЛАЄНКО

«Польські жінки Наддніпрянщини

**в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: громадське і приватне життя»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за
спеціальністю 07.00.01 - історія України**

Дисертаційне дослідження О. О. Ніколаєнко є важливим і своєчасним у кількох суспільно-наукових вимірах. По-перше, картина історії держав-сусідів, у даному випадку – Польщі та України, упродовж віків пишеться різними фарбами, часто багряно-крававими з відтінками вогню і попелу. Особливо складними ці стосунки час-від-часу постають на прикордонні, коли виникають територіальні претензії, коли є негативний історичний досвід. І тому надзвичайно важливим є пошуки тих спільних сторінок минулого, де є місце толеранції і взаємодопомози, взаємопідтримці і взаємоповазі. Однією із таких сторінок можна назвати історію Полонії Наддніпрянської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст., оскільки її історія є частиною історії Польщі, історії поляків у світі. У цей час поляки, як і українці, були змушені перебувати під єдиним імперським «дахом», а тому за всякий спосіб мали зберегти свою ідентичність, яка передавалася з материнською колискою, казкою, мовою.

По-друге, «жіноча історія» в українському науковому дискурсі ще до недавнього часу перебувала на «маргінесі історіописання». Відтак кожне нове дослідження – бажаний крок до осмислення і розуміння «жіночого світу» в його історичній ретроспективі. О. О. Ніколаєнко звернулася до надзвичайно важливої і маловивченої тематики, а саме до теми гендерного укладу польської спільноти, яка мешкала на окреслених українських теренах. Така увага спричинена існуючим status-quo в історичній науці, коли складається враження, що творення історії є чоловічою справою. Жінки невидимі в цій історії, вони

залишаються начебто поза її межами. Завдяки поширенню гендерних досліджень, зацікавленню жіночою історією вони стають діючими особами на сцені історії. Проте гендерним дослідницям замало зробити жінок видимими, необхідною складовою є питання про функціонування суспільних відносин, за яких було можливим підлегле становище жінок. Такі питання надзвичайно актуальні і для українського суспільства, де формальна рівність прав не гарантує рівності в соціально-економічній сфері і суспільно-політичному житті. Особливої гостроти це питання набирає, зважаючи на те, що мова йде про польських жінок Наддніпрянської України, які були розчинені серед маси іноетнічного населення.

Дисертантка обґрунтовано визначила об'єкт і предмет дослідження, чітко сформулювала його мету й завдання. Цілком вмотивованими виглядають і хронологічні межі дослідження – 1864 – 1914 рр., за нижню межу якої узято дату розгрому Січневого повстання, що призвело до репресивних заходів імперської влади стосовно поляків у різноманітних галузях суспільного життя. Верхня також є логічною – початок Першої світової війни, яка призвела до кардинальних змін у соціальній стратифікації польського суспільства, поставила нові виклики та спонукала жіноцтво грати невідомі до того часу ролі. Дисертаційне дослідження підготовлено на кафедрі історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна і є частиною науково-дослідницької теми кафедри «Політична та соціально-економічна історія України (друга половина XVIII – XX ст.). Історія Слобожанщини». Номер державної реєстрації 0112U004753.

Не викликає сумнівів і відповідне обґрунтування наукової новизни дисертації, оскільки вона полягає у застосуванні нових методологічних підходів до вивчення історії окремих соціальних груп, що передбачає не тільки їх соціально-демографічний аналіз, виявлення участі громадському житті, а й з'ясування стратегій повсякденного життя, символічної сфери уявлень та стереотипів, що впливали на соціальні функції й ролі. Очевидним здобутком дисертантки є доказ взаємовпливу приватного та громадського життя, вивчення

механізмів, під впливом яких обидві сфери життя людини піддавались змінам, трансформувались, виступаючи рушієм соціальних змін.

Про скурпульозний підхід до підготовки дисертаційного дослідження та наукове «занурення» у тему свідчить солідний список публікацій, представлений одноосібною монографією, 18 статтями у фахових виданнях України, 7 статтями у зарубіжних періодичних виданнях (5 з яких – польські), 28 публікаціями у матеріалах конференцій. Апробація результатів дослідження на більш ніж тридцяти наукових форумах різного рівня (с. 37 – 39) також є свідченням наукової зрілості автора дисертаційного дослідження.

Структура дисертації послідовно розкриває завдання дослідження, є продуманою і виваженою. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку джерел і літератури, додатків та ілюстрацій.

У першому розділі дисертації О. О. Ніколасенко проаналізувала історіографію проблеми, джерельну базу та науковий інструментарій дослідження. Історіографічний блок подано за усталеною схемою, коли увесь масив праць вміщено в умовний трикутник – «дореволюційно-радянсько-сучасний». У кожній із «сторін» охарактеризовано праці, присвячені різним аспектам теми – історії польського населення регіону, жіночій історії, участі жінок в громадському житті, їх правовому становищу, особливостям їх освіти й зайнятості, історії жіночої повсякденності. Особливий інтерес викликає сучасна історіографія, оскільки розвиток гендерних досліджень, як показала авторка, відкрив множинність перспективних тем, підходів, новаційних методик опрацювання джерел, що допомагають урізноманітнити картини минулого.

Джерельна база дисертації представлена комплексом джерел, зібраних авторкою у 25-ти фондах семи центральних та обласних архівів Києва, Житомира, Дніпра, Одеси, Харкова та Херсона. Серед них заслуговує на увагу використання значного масиву архівних документів, що свідчать про опрацювання авторкою матеріалів з архівосховищ різних регіонів України, а також Польщі. Аналізуючи документи органів місцевої влади і силових структур, авторка слушно зазначає особливості їх інформативності,

заангажованості. Особливого значення, зважаючи на завдання дослідження, набувають джерела особового походження, що широко представлені в дослідженні. Окремо слід відзначити використання матеріалів з Національної Бібліотеки імені Оссолінських у Вроцлаві, одного із потужних центрів Польщі, де зберігаються джерела особистого походження. Загалом, джерельна база дослідження достатньо репрезентативна, що дає можливість створити цілісну картину становища польських жінок Наддніпрянщини. На увагу заслуговує методологічний сюжет, який розкриває авторські підходи до написання роботи, зокрема використання значного методологічного інструментарію, який поєднує методи соціальної, локальної, гендерної історії мікроісторії, методи аналізу художніх творів. Позитивною специфікою дослідження є група візуальних зображень, провідне місце в яких посідає живопис провідних польських митців (с. 77). Специфіка історії жінок окресленого періоду полягає не тільки у достатньо обмеженій кількості джерел, а й у застосуванні наукового інструментарію їхнього аналізу, що дозволило побачити жінок, виявити їх існування поза текстом. Наприкінці розділу О. О. Ніколаєнко цілком вмотивовано подала тлумачення основних термінів.

У другому розділі дисертації наведено соціально-демографічний аналіз обраної соціальної групи, виявлений рівень освіти та зайнятості польських жінок. Видається слушним введення статистичних даних, отриманих із першого перепису населення 1897 р., і створення на їх основі статистичних таблиць, вміщених у додатках. Власне опрацювання значного статистичного масиву дозволило авторці за сухими цифрами розгледіти польську жінку з її вразливим внутрішнім світом. О. О. Ніколаєнко доводить, що соціальний склад польського суспільства різнився строкатістю, а належність до одного стану не означала майнової чи соціальної рівності. Здобувачці на підставі аналізу багатьох цифрових даних вдалось прослідкувати особливості жіночої освіти, її характерні риси в окремих регіонах, а також встановити причини, що їх викликали. Цікавим є сюжет про нелегальні навчальні заклади, ставлення до

них місцевої влади (с. 128 – 130), оскільки показують на мікрорівні відносини «влада – суспільство».

Підрозділ, присвячений зайнятості польських жінок у суспільному виробництві, базується на використанні статистичних даних і підкріплюється різноманітними джерелами, що характеризують особливості жіночої праці. Таке поєднання дає можливість побачити навантаження, обсяг і умови праці, її оплату, рівень життя працівниць, певним чином відтворити «виробничі світи» польської жінки.

Важливим у розкритті тематики дослідження є третій розділ «Польські жінки в суспільній свідомості», присвячений аналізу образу і місця жінки в різних сферах суспільної свідомості – громадсько-політичній думці, праві, побутовій свідомості, мистецтві. Аналіз вирішення «жіночого питання» у громадсько-політичній думці авторка здійснила, представивши погляди різноманітних російських та польських суспільно-політичних течій та їх видань. Заслугою авторки є порівняльний аналіз суспільних переконань російських і польських діячів, які часто були тотожні у своєму визнанні набору певних функцій і ролей закріплених за жінкою. Залучаючи матеріали польських видань, авторка розширює географічні межі дослідження, виявляючи причини зародження фемінізму в польських землях Австро-Угорщини.

Аналіз правового становища польок довів нерівноправне становище жінок, особливо у приватній сфері, яка підкорялась настановам традиційного права та католицькій церкві. Важливим для розуміння статусу польської жінки є сюжет присвячений особливостям укладання шлюбу – надзвичайної за значенням події, яка ставала таким собі вододілом у житті польської жінки (с. 179 – 181). Авторці вдалось довести, що на рівні буденної свідомості за жінками закріплювались традиційні ролі й функції, пов'язані з приватною сферою життя.

«Родзинкою» дисертації є підрозділ присвячений аналізу жіночих репрезентацій на мистецьких полотнах польських художників, оскільки саме патріотичні жіночі образи «Полонії» за часів бездержавності вели чоловіків-

поляків на боротьбу за незалежність. Типологізація жіночих образів демонструє вкорінені гендерні стереотипи польського суспільства.

У четвертому розділі О. О. Ніколаєнко охарактеризувала розвиток жіночого руху в Російській імперії як російського, так і польського, визначила основні його етапи, цілі й завдання, інституціональні форми. Аналіз польського жіночого руху в Наддніпрянщини авторка слушно здійснила за його провідними напрямками – революційний, феміністичний, взаємодопомоги, культурно-просвітницький, благодійницький. Представляючи діяльність жіночих товариств, авторка аналізувала не тільки проголошені у статутах цілі й завдання, але й конкретну діяльність, громадські ініціативи жінок. Таким чином, здобувачці вдалось виокремити товариства феміністичного спрямування, патронацькі організації, віднайти особливості клерикальних жіночих товариств Наддніпрянщини та особливості благодійницької діяльності польок. На підставі вивчення еволюції громадської діяльності польських жінок, дисертантка визначила періодизацію розвитку польського жіночого руху в Наддніпрянщині, передумови й наслідки його поширення, дала оцінку діяльності жіночих організацій.

Безумовно оригінальним є п'ятий розділ, присвячений приватному життю польських жінок, що охоплює вивчення родинного середовища, провідної функції жінки у ній – материнству, різних аспектів приватного життя, як то політик пам'яті чи облаштування простору. Таке розмаїття питань дослідниця обґрунтовує тим, що саме вони дають можливість прослідкувати провідні функції жінки в польському соціумі. Як слушно зазначає О. О. Ніколаєнко, модернізаційні зміни мало зачепили такий соціальний інститут як родина, що базувалась на традиційних усталених нормах з її приписаними функціями всіх членів. Тому, як доводить дисертантка, формування національної самоідентифікації в польському середовищі відбувалось під переважним впливом жінок. Саме вони передавали наступним поколінням мову, віру предків, традиційні цінності, виховували на подіях вітчизняної історії, надавали приклад збереження національної свідомості.

Загалом, рецензоване дослідження є першим комплексним, цілісним науковим дослідженням із окресленої тематики, гідним стати прикладом, власне «матрицею» для робіт подібного характеру. Висновки дисертації достатньо обґрунтовані та цілком відповідають поставленій меті та завданням. При написанні дисертації авторка дотримався усіх вимог оформлення затверджених ДАК України, робота написана грамотним науковим стилем.

На тлі вказаних позитивів вважаємо за доцільне висловити зауваження, звернути увагу на окремі неточності та недоліки:

- доцільно було б більш структурувати підрозділ присвячений історіографії, а блок зарубіжних досліджень розпочати з аналізу польських видань і зокрема фундаментальної праці професора Університету Марії Склодовської-Кюрі М. Коженьовського «За Золотими ворітьми» (К., 2015), яка, на жаль, виявилася поза увагою авторки дисертації; до аналізу сучасних українських видань варто було б додати аналіз восьмотимного видання «Польський Альманах», започаткованого у Харкові у 2004 р., який, безумовно, є своєрідною енциклопедією поляків на Слобожанщині;
- не зовсім зрозуміло, чому поза увагою дослідниці залишилися два обласні архіви Наддніпрянщини – Полтавський та Чернігівський, оскільки у часи Російської імперії на теренах однойменних губерній сформувалися польські колонії, а відтак логічно, що й відклалася документальна база;
- аналізуючи блоки джерел, авторка дещо переобтяжила цей сюжет зайвою, на наш погляд, текстовою інформацією, яку доречно подати власне у відповідних підрозділах дослідження;
- підрозділ, присвячений науковому інструментарію варто почати із аналізу методологічних засад, головних концептів – «жіноча історія», «гендер», а потім, що видається цілком логічним, перейти до аналізу обраних методів досліджень;

- у третьому розділі, на нашу думку, першим підрозділом доцільніше було б поставити наявний підрозділ 3.2. «Правове становище польських жінок Наддніпрянщини», оскільки саме правова константа і визначала громадсько-політичну думку;
- у четвертому розділі цікавим би видався порівняльний сюжет, такий собі штрих, участі польок та українок у різних жіночих рухах, як представниць поневолених Російською імперією народів;
- варто звернути на окремі стилістичні неточності як-то росіянізми («багатосторонній», «переписка», «виключно», «в одязі», «відношення»), певним чином зустрічаються невідповідні терміни «багатонаціональність країни» замість «багатонаціональність імперії» тощо, упорядкувати написання імен дослідників, які у роботах подібного характеру подаються тільки ініціалами, як і прізвища окремих польських художників, зокрема Яцка Мальчевського у тексті й додатках;
- в окремих випадках на сторінках зустрічається надто велика кількість абзаців, які б доцільно об'єднати.

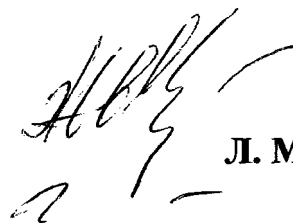
Однак всі вищенаведені зауваження не применшують значення наукового доробку дисертантки і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи. Висновки, зроблені авторкою, продумані і повністю відповідають вирішенню поставлених завдань. Дисертація має вагоме практичне значення, оскільки її фактичний та аналітичний матеріал може бути використаний в підготовці лекційних курсів з історії національних рухів, жіночої чи гендерної історії, в діяльності органів влади при розробці політики стосовно жіноцтва чи національних груп.

Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертації і надає можливість громадськості ознайомитись з науковими здобутками авторки.

Авторка успішно справилася з поставленими завданнями. Дисертація написана на високому науково-теоретичному рівні і відповідає державним стандартам, а її результати є логічними й достовірними.

Таким чином, дисертація О. О. Ніколаєнко «Польські жінки Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX ст.: громадське і приватне життя», подана на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук, є завершеною самостійною кваліфікаційною науковою працею, що містить нові достовірні наукові положення і відповідає пп. 9, 11-13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів № 567 від 24 липня 2013 р., зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів № 656 від 19 серпня 2015 р., а її авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

**Доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії і культурології
Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова**

Л. М. Жванко

«Підпис Л.М.Жванко засвідчую»

**Начальник відділу кадрів
Харківського національного університету
міського господарства імені О. М. Бекетова**

О. Б. Кайданник

6. 12. 2017р.

Відгук одержано: 7. 12. 2017р.

Генерал секретар